

K autonómii a ľudským právam: je autonómia nevyhnutná?

TATIANA SEDOVÁ, Filozofický ústav, Slovenská akadémia vied, v.v.i., Bratislava, Slovenská republika

SEDOVÁ, T.: On Autonomy and Human Rights: Is Autonomy Necessary?
FILOZOFIA, 80, 2025, No 6, pp. 780 – 794

The paper deals with the distinction between different aspects of autonomy. Kant's two kinds of freedom are discussed. Regarding human rights there are interpreters who claim that autonomy and human rights are barely distinguishable and, by contrast, other thinkers who deny any relevance of autonomy for human rights. The author tries to propose a middle ground interpretation.

Keywords: autonomy – authenticity – Kant on autonomy – Kant's critics – Ferrara – aspects of autonomy

Úvod

Hlavným princípom liberalizmu od jeho zrodu je individuálna autonómia, ktorá predstavuje kľúčovú morálnu aj politickú hodnotu, hoci samotný pojem autonómie sa chápe a interpretuje rôzne.¹ S nástupom modernity a narastaním plurality životných štýlov, praktík, s množením rozmanitosti postojov, koncepcií a konceptov, diferenciaciou sociálnej reality a funkcionálnou autonomizáciou jednotlivých sfér spoločnosti sa tento ideál naštrbil a v dvadsiatom storočí sa objavuje napätie medzi nárokmi na platnosť plurality symbolických sústav, ktorými sa vzťahujeme k svetu, a požiadavkou univerzality. Toto pnutie sa rieši v súčasnosti re-definovaním autonómie, respektíve posunutím od idey autonómie k idei autentickosti, re-formulovaním individuálneho subjektu k intersubjektívne určenému individuu s dôrazom na aspekt uznávania a podobne. Tenzia medzi požiadavkou platnosti, univerzálnosti a pluralitou normativity sa premieta aj do problematiky ľudských práv.² Vzhľadom na túto

¹ Porovnaj napríklad chápanie autonómie u I. Kanta, G.W.F. Hegela, J. Locka, J. S. Milla.

² Rôzne zdôvodňovanie univerzálnosti ľudských práv zahrnuje prístupy teologické, metafyzické, prirodzeno-právne, naturalistické, antropologické, kontraktualistické, diskurzívno-etické. Pozri napríklad Palovičová (2017, 47 – 56).

skutočnosť stať tematizuje problematiku autonómie, jej pojem a vzťah k ľudským právam v kontexte problematiky, či potrebujeme autonómiu ako východisko zakotvenia idey ľudských práv. V súvislosti s ľudskými právami sa vykryštalizovali tri prístupy: na jednej strane téza, že autonómia je postačujúca pre zdôvodňovanie idey univerzality ľudských práv, na strane druhej tvrdenie, že autonómia tu nie je ani nevyhnutná; v stati sa pokúsime obhajovať tretie, umiernené stanovisko, že idea autonómie subjektu a s ňou spätá idea ľudskej dôstojnosti je síce nevyhnutná, hoci nepostačujúca pre zdôvodnenie univerzálnosti ľudských práv a ich platnosti, čo sa manifestuje predovšetkým v interkulturnej a naturalistickej kritike.

1. Nejednoznačnosť pojmu autonómie

Autonómia zohráva a plní rôzne úlohy v reflexiách o slobode, zodpovednosti, v úvahách o morálnej povinnosti, spravodlivosti, ale aj v zdôvodňovaní politických konceptov konkrétnych politík. O autonómii sa hovorí v súvislosti so slobodou, slobodou vôle, presvedčeniami, želaniami, ale aj v kontexte objasnenia, prečo je paternalizmus nežiadúci, atď. V tomto zmysle Gerald Dworkin tvrdí, že pojem autonómie sa podobá pojmu umenia, s ktorým si ľudia spájajú rozličné predstavy. Podľa neho jestvuje tendencia používať tento koncept veľmi široko. Aplikuje sa na veľmi odlišné entity: na činy, osoby, vôľu, túžby, želania a idey.

Najžitočnejšie je nasledovné ponímanie autonómie, ako schopnosti človeka kriticky reflektovať svoje preferencie prvého rádu, túžby, želania a pod., ako schopnosť prijať ich alebo sa pokúsiť o ich zmenu vzhľadom na preferencie vyššieho rádu (Dworkin 1993, 360; vlastný preklad).

1.1 K pojmom autonómie, sebaurčenia a autentickejši

Pojem autonómie a pojem sebaurčenia možno porovnávať so zreteľom na ich rozsah a na to, čo akcentujú, pričom však obidva pojmy z definičného hľadiska odkazujú na schopnosť alebo právo individuálneho aj kolektívneho subjektu samostatne sa rozhodovať bez externého nátlaku a regulovať svoje konanie a správanie. Akcent sa kladie na nezávislosť a sebareguláciu, schopnosť aktéra postupovať v súlade s vlastnými záujmami a preferenciami, slobodne bez vonkajšej kontroly a vplyvu.

Rozdiel medzi autonómiou a sebaurčením je daný oblasťou použitia. Sebaurčenie sa chápe predovšetkým ako právo národa na sebaurčenie, na právo určiť svoj politický poriadok a sledovať svoj ekonomický, sociálny a kultúrny rozvoj. Zatiaľ čo o autonómii sa hovorí hlavne v morálnej filozofii a termín odkazuje na

individuálny aj kolektívny subjekt, doménou sebaurčenia je predovšetkým politická filozofia. Autonómia je širší pojem, zdôrazňujúci sebestačnosť, nezávislosť indivídua, schopného riadiť seba samého v rámci nejakého systému, kým sebaurčenie smeruje viac ku kolektívnym právam, rozhodovaniu o svojom politickom statuse v kontexte nezávislom od nejakej autority. Kým v prípade filozofickej analýzy ide o konceptuálne problémy, ich vymedzenie, pričom je prítomný apelatívny akcent na ľudské práva ako predpolitické morálne nároky, akoby svet mohol byť usporiadaný v záujme individuálnej aj kolektívnej slobody a rovnosti, v prípade historického prístupu k ľudským právam ide o „post-revolučnú utópiu“ (Samuel Moyn). Tá je nerozlučne spätá s politikou, lebo sféra politiky je inkubátorom konštituovania a presadzovania ľudských práv, a ochrany dôstojnosti; ale natíska sa aj otázka, ako tieto morálne ideály naplniť materiál- nymi obsahmi. Fakt, že pojmy osoby, ľudskej prirodzenosti, humanity, ľudskej dôstojnosti predchádzajú historicky aj logicky ideu ľudských práv, nijako neza- kladá univerzálnosť a nadčasovosť tejto idey.

V politickej filozofii sa autonómia analyzuje v troch kontextoch:

- a) v súvislosti s formovaním hypotetického súhlasu v otázke sociálnej spravodlivosti, napríklad u Johna Rawlsa;
- b) tematizuje sa ako vzťah medzi útlakom a autonómiou;
- c) v liberálnych koncepciách sa analyzuje ako morálny paternalizmus vzhľadom na problém neutrálnej autority štátu.

Tieto stránky autonómie v politickej filozofii tematizuje napríklad Dworkin (1993, 361 – 363), ale v stati nás zaujíma iný kontext a aspekty autonómie, spojené s ľudskou dôstojnosťou, v zmysle jadra ľudských práv a vlastností kona- nia subjektu.

2. Ferrara o autentickosti

K dvojici pojmov autonómia a sebaurčenie treba priradiť aj pojem autentickosti, ktorá dnes podľa Alessandra Ferraru predstavuje nový normatívny ideál, spo- jený s predstavou dobrého života, na pozadí spochybneného základu univer- zálnych princípov modernity. Ferrara (1997) konštatuje, že nestačí nahradiť au- tonómny a racionálny subjekt, kde racionalita, rozum hrá prvé husle a emocio- nálna stránka, city, pocity sa pokladajú za druhotné a nedôležité; nestačí tento osvieteneský model nahradiť intersubjektivitou, ale autentickou subjektivitou.

Toto podľa neho umožní nové pochopenie platnosti normatívneho, posun od všeobecného, od všeobecných princípov univerzality k tomu, čo nazýva

exemplárnou univerzálnosťou. Pri rozlišovaní medzi autonómiou a autenticitou odkazuje na teóriu sociálneho konania, pričom explicitne uvádza typológiu konania Maxa Webera, aby demonštroval ich rozdielnosť.³ Ferrara upozorňuje, že napätie medzi týmito dvoma pojmami sa nedá eliminovať prostriedkami odvodenými z autonómie, hoci obidva normatívne ideály – etika autonómie a etika autenticity – sa zrodili z rovnakého kultúrno-historického kontextu modernity, ale línia autenticity položila dôraz na vzťah medzi etickým správaním a požiadavkou byť sám sebou.⁴

Autenticita je vlastností ľudskej identity a ľudská identita nemôže byť jednoduše chápaná podľa naturalistickej línie: ľudská identita, jak ukázali Hegel a Mead, vyrúšťa na sociálnu interakciu a vzájomné uznanie. Moment uznania je pro autenticitu základný.... Nadto pokiaľ chápeme normativitu v termínoch autenticity, nabýva reflektujúcu soudnosť, jako opak principu praktického rozumu, ústřední význam, přičemž reflektující soudnost je z podstaty intersubjektivní. To vyžaduje, abychom mysleli ze stanoviska jiného (Ferrara 2007, 54).

Treba poznamenať, že u Ferrara v súvislosti s ideou ľudských práv nejde o autenticosť ako slobodu v intencii existencializmu.⁵ Vzostup normatívneho ideálu autenticity spája s ústupom predchádzajúceho ideálu platnosti, založenom na metóde a postupoch formujúcich zovšeobecňujúcu univerzalitu. Ferrara pod tým chápe vlastnosť tvrdenia alebo normy presvedčivo pôsobiť a fungovať aj mimo rámca pôvodného použitia, čo však sproblematizoval obrat k jazyku. Pretože nemáme k dispozícii neutrálny jazyk, ktorý by realitu opisoval akosi osebe a jestvuje mnoho neredukovateľných interpretatívnych rámcov, požiadavka všeobecnej univerzality a jej nárokov na platnosť je nahradená exemplárnym univerzalizmom, v ktorom jedinečnosť, singularita nenadobúda zmysel subsumpciou pod nejakú všeobecnú entitu.

Princip autenticity obsahuje metodologický nárok, který vede k následujícímu tvrzení: Postmetafyzickému stanovisku nejvíce odpovídá forma univerzalizmu, která vychází od exemplárního sebasouladu (self-congruency) symbolického celku – jeho dva nejvýznamnější modely tvoří soulad životní

³ Pozri Ferrara (1997, 88).

⁴ Ferrara rozlišuje medzi antagonistickou, integrovanou a politickou autenticosťou. Pozri Ferrara (1997, 97 – 101).

⁵ O význame existencialistického ponímania autenticity dnes a existencialistického chápania slobody a komplexnosti ľudskej existencie pojednáva Sarah Bakewellová (2019).

historie v rovině praxe žitého světa a soulad dobře tvarovaného uměleckého díla v rovině expertní praxe (Ferrara 1997, 103).⁶

3. Kant o autonómii a problematika ľudských práv: Inherentné právo na slobodu

Hoci Kanta nemožno pokladať za teoretika ľudských práv, jeho úvahy o inherentnom práve na slobodu ako esencii našej ľudskosti, spolu s rozumom a schopnosťou klásť si ciele a posudzovať ich prizmou morálky, a z týchto predpokladov konštituovať ľudskú dôstojnosť, sú súčasťou aj dnešných diskusií o dôstojnosti ako základe ľudských práv. Táto idea sa však odmieta ako nepotrebná alebo sa kriticky reformuluje, respektíve nahrádza sa alebo stotožňuje s niektorými aspektmi autonómie, napríklad so slobodou, autentickosťou. Kant vo svojej etike (*Základy metafyziky mravov*, *Metafyzika mravov*) skúma predpoklady morálneho konania a hodnotenia, pričom autonómiu vôle, schopnú konať podľa princípov, pokladá za najvyšší princíp morálky. V *Základoch metafyziky mravov* Kant ľudskú dôstojnosť spája s autonómiou a v *Metafyzike mravov* dôstojnosť rozoberá v súvislosti s ľudstvom, humanitou, osobou a podobne. Na základe toho, že ľudské bytosti disponujú rozumom a vrodenu, inherentnou slobodou, im pripisuje dôstojnosť ako ničím nepodmienenú hodnotu, ktorú nemožno previesť na nijaké ohodnotenie v zmysle ceny (bližšie pozri Sedová 2023, 63 – 65). Na autonómii, ako protipóle heteronómie, závisí dôstojnosť osoby. Len konanie vyplývajúce z povinnosti je morálne a podľa Kanta osoba má dispozície rozpoznať princíp inštrumentálnej racionality, hypotetického imperatívu aj princíp racionálnej morálky, kategorického imperatívu. Kategorický imperatív má niekoľko ekvivalentných formulácií, ktoré nám prikazujú konať podľa zovšeobecnených zásad, zaobchádzať s každým ako s účelom, umožniť mu realizáciu slobody a rešpektovať v individuálnej osobe ľudstvo.

Konať podľa princípu účelov, ktorý môže platiť ako univerzálny zákon pre každého. Podľa tohto princípu je človek účelom pre seba aj pre druhých, a nestačí, že nie je oprávnený správať sa k sebe a k iným ako k prostriedku (keďže potom by im ešte mohol byť ľahostajný): jeho povinnosťou je urobiť človeka svojím účelom (Kant 1996, 157).

⁶ Kritiku Ferrarovej koncepcie, reflektujúcej autentickosť a exemplárnu univerzalitu, z pera Charlesa Lermora a Axela Honnetha, ktorá sa týka nedocenenia problematiky moci, hypertrofie kultúrno-interpretatívneho rámca, psychoanalytickej stránky identity, voľných prechodov medzi individuálnou a kolektívnou identitou, pozri bližšie vo Ferrara (2007, 33 – 48).

Hoci kategorický imperatív obsahovo nevymedzuje nijakú mravnú normu a povinnosť, možnosť jeho zovšeobecnenia platí pre Kanta ako postačujúca aj nevyhnutná podmienka morálky, hoci ide len o nevyhnutný predpoklad (bližšie pozri Sedová 2023, 56).

Aby konanie bolo morálne, musí splniť dve kritériá: musí vyplývať z povinnosti a zhodovať sa so všeobecným mravným zákonom. Určiť, či v konkrétnom prípade ide o konanie na základe povinnosti, alebo ho motivovali iné náklonnosti, sa neraz nedá, okrem výnimky, keď maxima konania odporuje všetkým mysliteľným pohnútkam (Sedová 2023, 56; porov. Röd 2015, 107 – 108).

Kantova autonómia je teda schopnosť riadiť sa racionálnymi princípmi, ktoré sú zdôvodniteľné pre každého, zo stanoviska, že všetci sú pokladaní za rovných zákonodarcov morálnych zásad a idea dôstojnosti je akýmsi základom sociálnych vzťahov a interakcií. V práci, ktorá prvýkrát vyšla v roku 1869 s názvom *Antropológia v pragmatickom zmysle*, v časti druhej (Antropologická charakteristika), nájdeme pasáž venovanú dôstojnosti, ako vnútornej hodnote človeka (bližšie pozri Sedová 2023, 57). „Človek tak musí byť človekom zásad (mať určitý charakter), ktorý umožňuje spoločný ľudský rozum, a prostredníctvom neho uvažovať o najväčšej schopnosti k dôstojnosti“ (Kant 1980, 239).

Podľa Ernsta Tugendhata dôstojnosť človeka slúži Kantovi na zdôvodnenie morálnych nárokov, ktoré majú druhí voči mne.

Kant potom hovorí o rovnakej dôstojnosti všetkých členov univerzálneho morálneho spoločenstva a slovo dôstojnosť sa používa v rovnakom zmysle ako nepodmienená hodnota. Rešpekt a dôstojnosť sú pre Kanta súvzťažné (Tugendhat 2004, 280).

Treba aspoň stručne poznamenať, že Kantova koncepcia práva vychádza z iného pojmu slobody než etika, ktorá slobodu nachádza v autonómii rozumu. Nie je to inteligibilná sloboda, ale vonkajšia sloboda ako schopnosť konať podľa svojvoľe, chcieť niečo na základe pojmu a postupovať podľa toho, čo je zlučiteľné s empirickou identifikovateľnou motiváciou chcenia aj správania. Právo predpokladá slobodu ako účel, ktorý ma každý mať, aby sa bránilo devastacným účinkom odlišných individuálnych záujmov (bližšie pozri Sedová 2023, 54 – 65).

Podriadiť sa právu je morálna povinnosť, hoci z morálnych noriem sa nedajú vyvodiť zvláštne právne normy. Právo vyžaduje podrobenie a súlad správania, činov so zákonmi, nie zhodu s morálkou. Tieto Kantove idey a motívy, úvahy o autonómii, dôstojnosti, slobode atď., aj v súčasnosti predstavujú akýsi

fundament, konceptuálny rámec, ktorý sa buď kritizuje alebo podstatne koriguje. Zámerom je zdôvodnenie platnosti a univerzálnosti idey ľudských práv a imunizácia ľudskej dôstojnosti v zmysle jadra ľudskoprávnej problematiky voči relativistickým interkultúrnym a naturalistickým kritikám. V súvislosti s Kantovým ideovým dedičstvom nie je jednoznačné, či inherentnú slobodu, založenú na transcendentálnych predpokladoch, možno pokladať za pendant ľudských práv.

4. Ku kritike Kantovho chápania autonómie

Námietky voči Kantovmu pojmu autonómie sa sformovali po viacerých linkách: jednak sa namieta, že jeho chápanie univerzálnosti nepostačuje, jednak sa kritizuje individuálna autonómia zakotvená v racionálnej morálnej subjektivite; odmieta sa členenie individua na empirickú a inteligibilnú osobu a v tomto kontexte sa reformuluje aj Kantov výklad ľudstva, humanity ako ríše transcendentálnych morálnych účelov. Thomas E. Hill, Jr. pripomína, že Kant vlastne skúma naše seba-pochopenie, to, ako sa reflektujeme ako morálni aktéri, a čo nás zaväzuje k základným racionálnym morálnym princípom, ktoré obmedzujú naše postoje a voľby (Hill 2014, 218).

Kantova racionálna autonómia je všeobecná schopnosť a dispozícia riadiť sa racionálnymi a rozumnými princípmi, ktoré sú odôvodniteľné pre všetkých, ak uznávajú hľadisko, podľa ktorého je každý rovnocenným spolu-zákonomdarcom špecifických morálnych zásad (Hill 2014, 218; vlastný preklad).

4.1 Nussbaumová o podmienkach autonómie individua

Martha Nussbaumová formuluje koncepciu spôsobilostí ako nástroj hodnotenia spravodlivosti organizácie spoločnosti, pričom pojem spôsobilosti (*capability*) preberá od Amartya Sena. Spôsobilosti sú odvodené z fungovania, lebo každá aktivita, každá podoba fungovania predpokladá nejakú spôsobilosť, schopnosť, ktorá fungovanie umožňuje, pričom akcent je na výbere, aby individuum fungovalo podľa vlastnej voľby. Mám napríklad kompetenciu dorozumieť sa čínsky, ale je plne v mojej moci rozhodnúť, či ju uplatním alebo neuplatním. Táto stránka samostatného rozhodovania a voľby je celkom v intencii liberalizmu, ale otázny je výber a zoznam spôsobilostí. Nussbaumová uvádza desať navzájom spätých spôsobilostí:

šanca prežiť normálnu dĺžku života, telesná integrita, možnosť využívať zmysly, predstavivosť a uvažovanie v zmysle náboženskej slobody, slo-

body slova, prejavu atď., možnosť prejavovať emócie, možnosť uplatňovať praktický rozum vo význame realizácie individuálnych životných plánov, vzťah k iným druhom, zvieratám, rastlinám, prírode, možnosť tešiť sa a hrať sa, kontrola nad vlastným prostredím, politickým aj materiálnym (Nussbaum 2007, 76 – 78).⁷

Základné spôsobilosti sú návrhom, ako založiť základy spravodlivosti bez obmedzení kontraktualistických teórií, ktoré súkromnú autonómiu, ako podstatný aspekt slobody, spájajú so vzájomnou reciprocitou produktívnych racionálnych subjektov. Pri zdôvodnení, aké normatívne kritérium uplatňuje Nussbaumová pri tomto zozname, sa sprvu venovala jeho fundovaniu prostredníctvom ľudskej prirodzenosti, neskôr exploatuje pojem dôstojnosti, prostredníctvom ktorého chce posilniť normatívnosť základných spôsobilostí. Pojem dôstojnosti explikuje na základe Aristotela, nie Kanta a podčiarkuje, že animálnosť neodporuje ľudskej dôstojnosti a odmieta Kantovo rozdelenie osoby na empirickú a inteligibilnú stránku. Namiesto kantovskej otázky, čo je morálna povinnosť, kladie Nussbaumová aristotelovský problém, v čom spočíva dobrý život, ako sa z biologickej existencie stáva dôstojný ľudský život, konštatujúc: „...podľa mňa je prístup na základ spôsobilostí druhom ľudskoprávneho prístupu a ľudské práva sa často podobne spájajú s ideou ľudskej dôstojnosti“ (Nussbaum, 2007, 78). Pojem dôstojnosti používa Nussbaumová na zakotvenie svojho zoznamu spôsobilostí, aj na zdôvodnenie nárokov a oprávnení aj živočíchov, a ako argument na akcentovanie fungovania v špeciálnych prípadoch. Dôstojnosť tematizuje v súvislosti s ďalšími pojmi – pôvodcom konania (agency), rovnosti a rešpektu. Ak dôstojnosť spájame s aktérom, pôvodcom konania, tak sa dôstojnosť vzťahuje na všetko, čo individuum dokáže robiť alebo nerobiť, nie na jeho pasívne uspokojenie; bytosť, ktorá sa vyznačuje dôstojnosťou, vyžaduje od iných rešpekt; v prípade rovnosti dôstojnosť vyjadruje, že v tomto ohľade, t. j. v prejavení úcty, rešpektu, sme si všetci rovní (Claassen 2014, 242). Nussbaumová odmieta kantovské spojenie racionality a morálky, a spôsobilosti aplikuje aj mimo človeka, lebo aj zvieratám prislúcha istá forma dôstojnosti a disponujú niektorými spôsobilosťami, napríklad hraním sa, zmyslovým vnímaním, telesnou integritou, schopnosťou prežívať bolesť, pohyb, potešenie. Dôstojnosť, fungovanie a rozvoj sa týka tak ľudí, ako aj zvierat, ktoré si zasluhujú podľa nej aj

⁷ Preklad spôsobilostí (capabilities) preberám od Z. Palovičovej (2017, 63). Nussbaumovej koncepcii sa s akcentom na problém spravodlivosti venuje Martin Foltin. Pozri napríklad Foltin (2025, 795 – 809).

úctu a nadobúdajú práva na niektoré spôsobilosti, čo však vyvoláva mnohé kontroverzie v etike orientovanej na zvieratá (Claassen 2014, 247).

Nussbaumová kritizuje liberálne zmluvné teórie, ktoré nedokážu vyriešiť status znevýhodnených, ktoré neparticipujú na fiktívne zmluvných vzťahoch organizácie spoločnosti. Je to tak aj u Kanta, lebo medzi inherentným právom na slobodu, ktoré je výrazom práva ľudstva, a požiadavkou, aby ľudia mali vonkajšiu slobodu určenú pozitívnym právom, je pnutie, ktoré sa manifestuje v súvislosti s hendikepovanými jedincami. Individuá s určitou podobou znevýhodnenia, ale aj príliš mladí alebo starí, nie sú podľa Kanta plnohodnotnými občanmi. Všetci, ktorí sa nedokážu uživiť vlastnou produkciou, nie sú zmluvnými stránkami, neparticipujú na rovnosti práv v politických inštitúciách. „Všetci takíto ľudia nemajú občiansku osobnosť, pretože nie sú nezávislí“ (Nussbaum 2006, 52). Nussbaumovej koncept základných spôsobilostí, ich uplatnenie vo fungovaní, integruje aj osoby určitým spôsobom znevýhodnené, aby v duchu Aristotelovho chápania ľudského rozvoja realizovali svoju predstavu o dobrom živote. Jej koncepcia je napriek kritike zmluvných teórií individualisticko-liberálna, lebo spôsobilosti sa pripisujú individuu, ale odmieta autonómiu v zmysle negatívnej slobody a preceňovanie racionality a morálky. Autonómia a jej realizácia vyžaduje nielen interné, ale predovšetkým vonkajšie podmienky, zdroje a ich dostupnosť s tým, že rovnaká spôsobilosť môže vyžadovať u niektorého jedinca viac zdrojov, čo spravodlivá spoločnosť dokáže poskytnúť.

4.2 Arendtová o autonómii

Hannah Arendtová sa dôstojnosti, jej vzťahu k ľudským právam a autonómii, venuje v práci *Pôvod totalitarizmu* a v predslove k prvému vydaniu (1950) konštatuje:

Antisemitismus (ne jenom nenávisť k Židům), imperialismus (ne jenom dobývání) totalitarismus (ne jenom diktátorství) – jedno po druhém, s větší a větší brutalitou demonstrovaly, že lidská důstojnost potřebuje novou záruku, kterou lze nalézt jenom v novém politickém principu, v novém zákonu na zemi, jehož platnost musí tentokrát pochopit celé lidstvo, jehož moc však musí zůstat přísně omezena, zakořeněna v nově definovaných územních entitách a jimi kontrolována (Arendtová 1996, 11).

Arendtová, na základe historickej reality medzivojnového obdobia a skúseností s dvomi totalitnými režimami, predkladá kritiku ľudských práv aj s nimi spätéj rétoriky (večnosť, nezrušiteľnosť, neodňateľnosť) a poukazuje na ich fundovanie buď prirodzeno-prírodné, alebo teologické, ako Božie príkazy.

Predpokladom tu bolo, že vďaka ich pôvodu, takzvaná neodňateľnosť nezávisí od štátu a národa. Práva mali prepožičiavať aj ľudskú dôstojnosť, ktorá ostáva zachovaná aj keby jedinec bol vylúčený z ľudskej spoločnosti.

Arendtová konštatuje, že klasické deklarácie práv človeka osemnásteho storočia, nech už akcentovali rovnosť pred zákonom alebo slobody, či v americkej verzii právo na hľadanie šťastia, neboli záujmom a objektom praktickej politiky nijakej relevantnej politickej sily. Aj devätnáste storočie pokračovalo v tejto línii, ale priemyselná revolúcia vyvolala potrebu ochrany pred silnejšou autoritou štátu a sociálnymi otrasmi, a „tehdy získal význam ľudských práv novou konotáci...“ (Arendtová 1996, 212).

Lenže v momente, kedy sa ukázalo, že ľudské práva sú nevymožiteľné, čo nastalo len čo sa na scéne objavili ľudia, ktorí nemali štátnu príslušnosť, ktorí stratili „domov a nemohli si nájsť nový“ (Arendtová), vysvitlo, že vlastne nie je možné akosi definovať, čo vlastne ľudské práva sú a čím sa odlišujú od občianskych práv. „...i keď sa všetci shodujú na tom, že vážna situácia oných ľudí spočíva práve v jejich ztráte práv človeka, nikdo neví, aká práva pozbyli, keď pozbyli tieto ľudské práva“ (Arendtová 1996, 413). Obrovské množstvo ľudí, ktorí prestali patriť k nejakému spoločenstvu, sa ocitlo v situácii, „kdy člověk ztratil status příslušníka k nějakému politickému a národnímu celku... kdy to, jak s ním ostatní zacházejí, nezávisí na tom, co dělá nebo nedělá pokud se nedopustí zločinu“ (Arendtová 1996, 417). Na miesto dejín, ktoré deklarovali dôstojnosť človeka, nastúpila príroda a ľudská prirodzenosť, z ktorých sa odvodzovali práva, potom v dvadsiatom storočí ich miesto zaujalo ľudstvo, humanita; u Kanta ešte ako regulatívna idea, ale teraz ako faktický stav, ktorý by mal garantovať ľudské práva. To však Arendtová pokladá za neisté a proklamovaná svetová vláda by mohla vyzeráť celkom inak než o tom snívajú idealisti. Podľa nej ľudské práva značia, že „existuje právo mať nejaké práva“, čo nevyjadruje konkrétne právo jedinca ako člena spoločnosti, ale len jeho právo patriť do politického spoločenstva. To je aj výrazom autonómie a jej aspektu, slobody, ktorá nie je Kantovou inherentnou slobodou, ale vlastnosťou realizovateľnou iba v interakcii politického spoločenstva, v ktorom sa navzájom rešpektujeme a prepožičiavame si rovnosť. „Nerodíme se sobě rovni; stáváme se sobě rovnými jakožto členové nějaké skupiny na základě svého rozhodnutí zaručit si vzájemně stejná práva“ (Arendtová 1996, 423). Pre ideu suverenity tiež platí, že je možná len tam, „kde se mnozí ve svém bytí jeden pro druhého a jeden proti druhému za sebe zaručují a zavazují se pro okolnosti, jež nemohou předvídat...“ (Arendtová 2007, 319). Vzťah medzi ľudskou dôstojnosťou a ľud-

skými právami nevyžaduje podľa nej zdôvodňovanie morálkou, ani prirodzene-právne či nepolitické predpoklady, lebo história názorne predviedla, ako porušovanie dôstojnosti deštruuje aj autonómiu človeka.

4.3 Habermas – ľudská dôstojnosť, morálna a právna autonómia

Jürgen Habermas nadväzuje na Kantovu otázku o vzťahu medzi rozumom a prírodou, ale odmieta jeho transcendentálnu metódu a predpoklady, pričom chce obhájiť platnosť normatívnych sústav, najmä morálnych zásad, ale odmieta tak naturalizmus, ako aj relativizujúci konvencionalizmus. Hoci normativita sa nedá zdôvodniť absolútne, Habermas objasňuje dôvody pre jej akceptáciu. Rozlišuje štyri druhy nárokov na platnosť: „zrozumiteľnosť, pravda, správnosť a úprimnosť... Tieto nároky konvergujú v jednom jedinom nároku: v rozumnosti“ (Habermas 2011, 115). Morálku a jej jazyk možno analyzovať jednak so zreteľom na kognitívne schémy utvorené fylogenezou, jednak ako ontogenetický vývin morálneho vedomia. „Primeraným nazývame jazyk morálky, ktorý umožňuje... úprimnú interpretáciu tak svojich partikulárnych potrieb, ako aj, a predovšetkým, spoločných potrieb, pri ktorých je možné dosiahnuť konsenzus“ (Habermas 2011, 187). V rámci svojej sociálnej a komunikačnej teórie, a na základe racionálnej argumentácie, Habermas vidí v autonómii schopnosť subjektu orientovať sa medzi sférou systému (inštrumentálna racionalita, ekonomické záujmy) a sférou životného sveta (oblasť medziľudských interakcií a kultúrnych noriem). Ľudská dôstojnosť nie je nejaká empirická charakteristika, nesformovala sa v procese evolúcie človeka, ale sformovala sa ako výsledok vzájomného uznávania bytostí, schopných morálneho konania, regulovaného pravidlami. Práve schopnosť morálneho správania a konania je kompenzáciou biologickej nedostatočnosti, krehkosti, odkázanosti a zraniteľnosti ľudskej existencie, a odpoveďou aj na vždy latentne prítomné hrozby degradácie subjektivity v jednotlivých životných etapách (Habermas 2005, 62 – 63).

Autonómia je však prekérna vymoženosť konečnej existencie, ktorá len vďaka vedomiu svojej fyzickej zraniteľnosti a sociálnej závislosti môže nadobudnúť niečo ako „veľkosť“. Ak je toto „základom“ morálky, vysvetľuje to aj jej hranice (Habermas 2005, 63 – 64; vlastný preklad).

Idea ľudskej dôstojnosti je svorník premostujúci morálku rovného rešpektu s pozitívnym právom a požiadavkou participácie. Prostredníctvom pojmu ľudskej dôstojnosti sa problém morálnych príkazov voči druhému modifikoval na jej právne uznanie, ktoré umožňuje chápať seba a iného ako nositeľa práv a nárokov.

„Namiesto morálne prikázaného šetrenia zraniteľnej druhej osoby nastupuje se-bavedomá požiadavka právneho uznania sebaurčeného subjektu, ktorý žije, cíti a koná podľa svojho vlastného úsudku“ (Habermas 2012, 38 – 39). Habermas v komunikácii, v štruktúrach jazyka nachádza základ normatívnych pojmov, ktoré majú byť neutrálne ku kultúrnym diferenciaciám a v komunikačných aktoch vidí emancipačný potenciál na podporu a realizáciu individuálnej autonómie, aj možnosť čeliť utláčajúcim silám.

Záver

Problémy spojené so zdôvodňovaním univerzálnosti a platnosti ľudských práv vyplývajú jednak z požiadavky zosúladiť rozličné hľadiská – morálne, právne, politické –, jednak z plurality kultúr, ktoré odlišne chápu ľudskú dôstojnosť aj autonómiu.⁸ Tri prístupy, ktoré sme tematizovali so zreteľom na ideu ľudských práv a kantovské ponímanie autonómie, a problémy s tým spojené, naznačujú, že hoci v tomto bode (autonómia a jej rozličné varianty v etike a práve u Kanta, inherentná sloboda verzus externá sloboda, ľudská dôstojnosť verzus dôstojnosť osoby, cena osoby a iné) neexistuje všeobecný konsenzus, z pohľadu filozofie sú ľudské práva predpolitickými morálnymi ideálmi; pričom jadrom ľudských práv ostáva ľudská dôstojnosť spätá s autonómiou. Hoci individuálna autonómia, interpretovaná prostredníctvom nevyhnutnej väzby medzi morálkou s racionalitou, navyše zdôvodnená transcendentálne, nie je postačujúca podmienka pre riešenie platnosti ľudských práv, je nevyhnutná, lebo práve táto dispozícia jedinca, autonómna schopnosť konať, byť aktérom morálnych rozhodnutí a činov, hodnotiť svoje konanie a jeho výsledky optikou morálky, napriek všetkým kritickým námietkam, bola a naďalej ostáva vyjadrením podstaty ľudských práv. Tieto majú autonómiu nielen ochraňovať, ale umožňovať aj jej realizáciu; teda nie autenticnosť spätá s identitou, ktorá smeruje k nediskriminácii na základe rozličných identít a tak zatláča do úzadia ideu rovnosti. Hoci z pojmov autonómie ani z pojmu ľudskej dôstojnosti nevyvodíme nijaké obsahové pozitívne práva, ak rezignujeme na nároky v intencii kategorického imperatívu a skúmame platnosť noriem, napríklad spravodlivého konania, princíp zovšeobecnenia, univerzalizácie zrejme môže čeliť aj interkultúrnym námietkam. S rizikom simplifikácie možno povedať, že morálne-filozofické aj právne interpretácie oscilujú medzi ponímaním dôstojnosti ako základnej fundamentálnej hodnoty alebo základného práva. Rešpekt, morálka úcty k osobe,

⁸ O historických posunoch v chápaní dôstojnosti a jej súvislosti s pojmom osoby pozri napríklad Sedová (2023, 45 – 47, 51 – 53).

recipročné uznávanie indivíduí ako štandard medziľudských vzťahov, ako *conditio humana*, ostáva, napriek kritike, kantovským dedičstvom, ktoré sa uplatňuje pri zdôvodňovaní univerzálnosti idey ľudských práv; hoci je otázne, či hodnotu indivídua možno stanoviť prostredníctvom racionality. Ľudské práva, ako morálne ideály s normatívnym obsahom rovnosti a slobody, možno konkretizovať a presadzovať v podobe pozitívneho práva, a tak naplniť abstraktné ideály empirickým obsahom. Tento aspekt naznačuje aj presun akcentu od konceptuálnych otázok vymedzenia pojmu individuálnej aj kolektívnej autonómie, k otázke podmienok (interných psychicko-kognitívnych, politických a sociálnych), za predpokladu ktorých indivíduum aj kolektívny subjekt disponuje autonómiou a dokáže ju realizovať. Práve deskripcia a analýza podmienok uplatňovania autonómie otvára priestor aj pre vecnú kritiku ľudských práv a autonómie z pozície feminizmu, naturalizmu, interkultúrnej perspektívy a iných.

V kontexte uvažovania o autonómii, dôstojnosti a idei ľudských práv sa natíska aj otázka, čo v tejto súvislosti budú znamenať prevratné technologické zmeny spojené s novými technológiami, ktorých dôsledky ani nedokážeme presne predvídať; ale je už jasné, že technológie umožňujúce komunikáciu, generovanie poznatkov, kontrolu, manipuláciu a podobne, predstavujú aj reálne hrozby pre autonómiu, individuálnu slobodu a ľudskú prirodzenosť. Zmeny späté s nanotechnológiami, genetickým inžinierstvom, umelou inteligenciou atď., ktoré síce môžu znásobiť predovšetkým kognitívne schopnosti, prinesú výzvy, ako zabezpečiť autonómiu, identitu a dôstojnosť; navyše okruh adresátov práv sa môže rozšíriť aj mimo humánnu oblasť, lebo nemožno vylúčiť, že v budúcnosti trans-humánne, post-humánne a robotické bytosti nadobudnú status právnej osoby a adresáta práva. V tomto bode však treba prekročiť hranice filozofickej reflexie a abstrakcie, a reagovať na poznatky empirických, normatívnych a technických špeciálnych vied.⁹

Literatúra

- ARENDTOVÁ, H. (1996): *Původ totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenh.
 ARENDTOVÁ, H. (2007): *Vita activa*. Praha: Oikoymenh.
 BAKEWELLOVÁ, S. (2016): *V existencialistické kavárně*. Brno: Host.

⁹ Napríklad, bolo by užitočné vyrovnať sa s kritikou chápania racionality, rozumu ako nástroja generovania poznania a schopnosti samostatného myslenia, ktorú priniesla kognitívna psychológia a experimentálne výskumy uvažovania, lebo to by malo dosah a dopad aj na problematiku autonómie subjektu. Pozri Mercier – Sperber (2019).

- CARANTI, L. (2012): Kant's Theory of Human Rights. In: Cushman, Th. (ed.): *Handbook of Human Rights*. London and York: Routledge, 35 – 44.
- CLAASSEN, R. (2014): Human Dignity in the Capability Approach. In: Düwell, M. – Braarvig, J. – Brownsword, R. – Mieth, D. (eds.): *The Cambridge Handbook of Human Dignity. Interdisciplinary Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press, 240 – 249.
- DWORKIN, G. (1993): Autonomy. In: Robert, G. E. – Pettit, Ph. (eds.): *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Oxford: Basil Blackwell.
- FERRARA, A. (2007): *Nedostatek soudnosti? Evropská a kosmopolitní otázka*. Praha: Filosofia, nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR.
- FERRARA, A. (1997): Autenticita a projekt moderny. In: Velek, J. (ed.): *Etika autonomie a autenticity*. Praha: Filosofia, nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, 85 – 136.
- FOLTIN, M. (2025): Problém autonómie subjektu v Nussbaumovej teórii spôsobilostí. *Filozofia*, 80 (6), 795 – 809. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2025.80.6.3>
- FORST, R. (2017): Univerzálna morálka úcty a diskurzívno-etická argumentácia ľudských práv. In: Pollman, A. – Lohmann, G. (eds.): *Ľudské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava: Kalligram, 233 – 240.
- HABERMAS, J. (2005): *Die Zukunft der menschlichen Natur. Auf dem Weg zu einer liberalen Eugenik?* Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- HABERMAS, J. (2011): *Teória jazyka a východiská sociálnych vied*. Bratislava: Kalligram.
- HABERMAS, J. (2012): Koncept ľudskej dôstojnosti a realistická utópia ľudských práv. In: Habermas, J.: *K ústave Európy*. Bratislava: Kalligram, 15 – 43.
- HILL, E. Th. (2017): Kantian Perspectives on the Rational Basis of Human Dignity. In: Düwell, M. – Braarvig, J. – Brownsword, R. – Mieth, D. (eds.): *The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press, 215 – 221.
- CHRISTMAN, J. (2020): Autonomy in Moral and Political Philosophy. In: Zalta, E. N. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2020 Edition)*. Dostupné na: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/autonomy-moral> (Navštívené: jún 2025).
- KANT, I. (1980): *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- KANT, I. (1996): *The Metaphysics of Morals*. Ed. by Mary Gregor. Cambridge: Cambridge University Press.
- KANT, I. (2004): *Základy metafyziky mravov*. Bratislava: Kalligram.
- MENKE, Ch. (2017): Ľudská dôstojnosť. In: Pollman, A. – Lohmann, G. (eds.): *Ľudské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava: Kalligram, 170 – 176.
- MERCIER, H. – SPERBER, D. (2019): *Záhada rozumu*. Brno: Host.
- NUSSBAUM, M. (2007): *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- PALOVIČOVÁ, Z. (2017): *Ambivalentnosť ľudských práv a neurčitost' ich pojmu*. Bratislava: Veda.
- POLMANN, A. – LOHMANN, G. (eds.) (2017): *Ľudské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava: Kalligram.
- RÖD, W. (2015): *Německá klasická filosofie. I. Od Kanta k Schopenhauerovi*. Praha: Oikoymenh.

SEDOVÁ, T. (2023): *Ludské práva z pohľadu filozofickej reflexie: medzi teóriou a praxou*. Bratislava: Veda.

TUGENDHAT, E. (2004): *Přednášky o etice*. Praha: Oikoymenh.

Stať je výstupom projektu VEGA č. 2/0118/24 – Sociálna povaha normativity ako východisko vysvetlenia vzťahu individuálnej a kolektívnej autonómie.

Tatiana Sedová
Filozofický ústav SAV, v.v.i.
Klemensova 19
811 09 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: tatiana.sedova@savba.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1888-9592>